

TM	G. XXXVI	Br. 1	Str. 255-276	Niš	januar - mart	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 371.13:374.7(497.11-15)

Originalni naučni rad

Primitljeno: 17.08.2010.

Danijela Vasiljević
Univerzitet u Kragujevcu
Učiteljski fakultet
Užice

INDIVIDUALNO USAVRŠAVANJE NASTAVNIKA ZAPADNE SRBIJE *

Apstrakt

U radu se govori o značaju usavršavanja pojedinca, o važnosti i nužnosti obrazovanja odraslih, o značaju ličnog samoobrazovanja – individualnog usavršavanja nastavnika. U tom smislu se pominju evropski standardi i tendencije, ali i nacionalna strategija obrazovanja odraslih.

Iako je naznačen znatan broj radova koji se odnose na različite aspekte usavršavanja nastavnika, ipak valja istaći da se individualnom usavršavanju nedovoljno poklanja naučno-istraživačka pažnja. U cilju aktualizacije problema i utvrđivanja stvarnog stanja ispitani su stavovi 470 nastavnika Zapadne Srbije, uz nastojanje da se individualno usavršavanje nastavnika dovode u vezu sa ličnom motivacijom, samoprocenom sposobnosti, školskim okruženjem, oblastima samostalnog usavršavanja.

Ključne reči: obrazovanje odraslih, usavršavanje nastavnika, individualno usavršavanje

TEORIJSKI PRISTUP PROBLEMU

Ideja stalnog obrazovanja i usavršavanja zaokupljala je pažnju mnogih teoretičara i praktičara i postala osnovna odrednica mnogih strateških dokumenata o obrazovanju odraslih u nacionalnim i internaci-

---

d.vasiljevic@sbb.rs

* Rad je nastao u okviru projekta "Obrazovanje i usavršavanje nastavnika u skladu sa evropskom orijentacijom", br. 149054, koji finansira Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine Republike Srbije.

onalnim okvirima: *Hamburška deklaracija* o učenju odraslih iz 1997. godine pod pokroviteljstvom UNESC-a, *Memorandum neprekidnog obrazovanja* evropskih zemalja, donet u Lisabonu 2000. godine, *Dakarski okvir obrazovanja za sve* iz 2000. godine, *Evropski prostor doživotnog učenja* 2001. god, verzija Bolonjske deklaracije, doneta u Berlinu 2003. godine itd. Očigledno nije reč samo o profesionalnoj adaptaciji nastavnika na socio-ekonomske, tehničko-tehnološke, naučne, obrazovne promene, jer se nastavnik ne može posmatrati kao objekat promena, kao sistem kojim se upravlja. On je, u teorijskom smislu inicijator, agens naučnog, socijalnog i obrazovnog procesa. Zato u praksi mora biti sposoban i motivisan za samoobrazovanje tokom života, i da permanentno radi na samoostvarivanju i razvoju vlastitih profesionalnih kompetencija. Akcenat je na individualnom usavršavanju koje nije, niti može biti izolovana delatnost pojedinca, potpuno odvojena aktivnost od drugih oblika usavršavanja. Individualno usavršavanje nastavnika je poseban oblik povezan sa drugim oblicima usavršavanja, kao što su: poslediplomske studije, naučni skupovi, stručna predavanja, tribine, simpozijumi, kongresi, konferencije, seminari, kursevi, radionice, hospitanja, stručni sastanci, diskusije, mentorski rad, konsultacije, studentska putovanja, stručne ekurzije, studentska razmena, dopisna nastava, učenje na daljinu. Ovi oblici usavršavanja su podsticaji za dalje planiranje i ostvarivanje individualnog usavršavanja nastavnika, naročito ako se prenesu na lični plan, ako se ti vanjski podsticaji vremenom preobrazu u unutrašnje podsticaje. Lična interesovanja nastavnika, su jedan od odlučujućih faktora za izbor sadržaja i oblika vlastitog profesionalnog razvoja. I pored toga što je individualno usavršavanje nastavnika važan činilac njegovog profesionalnog razvoja, ne treba ga favorizovati u odnosu na druge oblike usavršavanja, već ga treba funkcionalno povezati s njima. Tek tada se može govoriti o celovitom sistemu usavršavanja.

Samousavršavanje nastavnika mora da se temelji na konstruktivističkom pristupu učenju, koji su razvijali Džej, Bruner i naročito Žan Pijaže. Konstruktivizam je, kako kaže M. Pešić (1989), epistemološko stanovište, posebno karakteristično za Pijažeovo shvatanje saznanja i učenja, po kome saznajne strukture i osnovne kategorije znanja (objekt, prostor, vreme) nisu ni uređene, niti direktan rezultat iskustva, već su proizvod aktivne konstrukcije od strane subjekta. Pijaže kaže da je razvoj stvarni konstruktivan proces, da je to konstrukcija struktura, a ne zbirno gomilanje znanja. U skladu sa konstruktivističkom teorijom, nastavnik koji želi da se profesionalno razvija, treba samostalno da konstruiše svoja znanja, treba da strukturiše i unapređuje svoju saznajnu građevinu, da menja neke njene elemente u skladu sa novim saznanjima. Nužno je da se individualno usavršavanje temelji na ovim teorijskim postavkama. Ako je konstruktivistički pristup temeljna osnova samostalnom, aktivnom učenju i razvoju učenika, onda to mora još više

da važi i za one koji usmeravaju njihov rad.

Individualno usavršavanje nastavnika je integralni oblik permanentnog obrazovanja. Zasnovano je na visokom stepenu autonomnog ponašanja i razvoja osmišljavanja, regulacije i kontrole vlastite aktivnosti nastavnika.

Nastavnik kao i drugi stručnjaci, u različitim društvenim delatnostima, nije nikad dovoljno profesionalno osposobljen, niti je to moguće jednom za svagda postići. U vreme brzih promena kada jedna drugu sustižu i kada znanja brzo zastarevaju te ih je potrebno stalno inovirati, učenje, usavršavanje postaje imperativ vremena u kome živimo. U učećem društvu, škola, nastavnik koji druge uči moraju i sami da uče. Znanje nije samo moć, kako je tvrdio Bekon, već je ono promena, kako ističe A. Tofler u svome glasovitom delu *Šok budućnosti*. Brze promene postavljaju nove zadatke pred obrazovni proces, školu i pred nastavnike. Nastavnik još uvek radi po prošlom, a ne po budućem programu. Koristi zastarelu tehnologiju koju individualnim stručnim usavršavanjem mora zameniti novom i stalno je inovirati.

Tradicionalan pristup usavršavanju nastavnika je prevaziđen, zato što je zapostavljeno samoobrazovanje. To potvrđuju rezultati većeg broja istraživanja među kojima i ruskog psihologa Jakunina (Якунин, 1998) sprovedenog na uzorku od 658 studenata, budućih nastavnika. Rezultati istraživanja su pokazali da budući nastavnici nisu dovoljno pripremljeni za samoobrazovanje posle završetka osnovnih studija. To se posebno odnosi na: sposobnost uviđanja problema, sposobnost predviđanja mogućih rezultata, kritičko sagledavanje proučavanih sadržaja, nivo stvaralaštva i samostalnosti. Zato je neophodno da studenti nastavničkih škola i fakulteta stiču neophodna znanja, veštine i navike za samostalan rad. To se odnosi na osposobljavanje za korišćenje raznovrsnih izvora znanja i strategija nastavnog rada.

Da bi se bolje i potpunije shvatio pojam *individualno* (lično) *usavršavanje nastavnika* treba razjasniti pojmove (sličnosti i distinkcije): samoobrazovanje, samousmeravajuće učenje i samousmeravajuće usavršavanje.

Analizirajući brojne definicije pojma *samoobrazovanje* naših i stranih autora, profesori Kulić i Despotović (2004) zaključuju da je samoobrazovanje oblik učenja sa naglaskom na samoaktivnosti odraslih i da su aktivnosti na samoobrazovanju, u velikoj meri, podređene individualnim potrebama i željama odraslih.

Naši autori izdvajaju dva osnovna oblika organizacije samoobrazovanja. To su samostalno samoobrazovanje i usmereno samoobrazovanje. Proces samostalnog samoobrazovanja podstiče pojedinca da transformiše svoju poziciju objekta u poziciju subjekta, da postane planer, organizator i nosilac svog profesionalnog razvoja. Time se iskazuje stepen njegove zrelosti i odgovornosti za ono što radi.

Usmereno ili vođeno samoobrazovanje je proces pretežno samostalne aktivnosti nastavnika koja se u izvesnoj meri planira, usmerava, podstiče i kontroliše iz spoljašnje sredine.

Profesor Savićević (2007, 270) razmatra odnos samoobrazovanja i samousmeravajućeg učenja:

„Dodirne tačke ogledaju se u naglašavanju autonomnosti, odgovornosti za vlastiti razvoj i za samostalno učenje, spremnosti za učenje, kontinuitetu i učenju, uticaju učenja na razvoj ličnosti. Razlike postoje u filozofskom gledanju na učenje, kulturnim kontekstima u kojima su ove paradigme nastale (samousmeravano učenje i samoobrazovanje, primedba autora), pa i drugačijem gledanju na individu i njen odnos prema učenju u andragoškim ustanovama, pa i na ulogu nastavnika u procesu učenja“.

Analogno samousmeravajućem učenju, možemo govoriti i o samousmeravajućem usavršavanju nastavnika, koje karakteriše sposobnost samoinicijativnog, samostalnog: definisanja ciljeva i zadataka ličnog usavršavanja, odabira stručnih sadržaja izučavanja, relevantnih izvora i njihovog načina tretiranja, kao i evaluacija vlastitog rada. To je permanentna, razvijajuća, samostalna obrazovna aktivnost koja zahteva visok stepen intelektualne samostalnosti, ali i kritičnosti, samokritičnosti, svesti i samosvesti. U tom kontekstu ćemo tretirati i pojam individualnog usavršavanja nastavnika. *To je svesna samoinicijativna, samoregulativna, sistematizovana, celovita, dinamična, kontinuirana, razvijajuća delatnost nastavnika nad samim sobom sa visokim stepenom vlastite autonomije u planiranju, intencionalnosti, organizaciji, realizaciji i evaluaciji stručnog usavršavanja u cilju unapređivanja individualnih profesionalnih kompetencija (znanja, umenja i navika).*

Najčešći vidovi individualnog usavršavanja nastavnika su: proučavanje naše i strane literature (udžbenici, priručnici, monografije, enciklopedije, magistarske i doktorske teze...), rad na stručnoj periodici, internet pretraga, pripravniki rad, konsultativne aktivnosti (s kompetentnim stručnjacima, školskim savetnicima, psihološko-pedagoškom službom škole, kolegama i sl.), istraživački rad (akciona istraživanja). Primena ovih formi usavršavanja nastavnika, sama po sebi, ne implicira kvalitetnu samousavršavajuću delatnost. Efikasnost samostalnog usavršavanja uslovljena je stepenom samoobrazovnih sposobnosti, umenjem: pronalazjenja stručne literature; navikama da se koristi stručnom literaturom i periodikom; sposobnošću definisanja problema, planiranja, organizacije i realizacije operativnog i perspektivnog individualnog usavršavanja; kontrolisanja i proveravanja rezultata samousavršavanja; samokritičnog rasuđivanja; teorijskog promišljanja i kauzalnog (dvosmernog) povezivanja teorije i prakse...

Rezultati istraživanja velikog broja stranih autora o razvijenosti samoobrazovnih sposobnosti nastavnika su alarmantni. Nivo samoobrazovnih sposobnosti nastavnika je nizak, a interesovanja za dodatno i dalje izučavanje pedagoško-psihološke literature je malo.

Nastavnici svoj rad zasnivaju isključivo na konsultovanju metodičkih udžbenika i užestručne periodike. Nalazi pokazuju da većina mladih nastavnika sa radnim iskustvom do pet godina ne pokazuju nikakve istraživačke sklonosti, da nemaju odabrane oblasti koje bi posebno izučavali. Njihovo usavršavanje se okončava završetkom osnovnih studija, a nakon toga bave se isključivo praktičnom vaspitnoobrazovnom aktivnošću. Naučnoistraživački rad je gotovo nevidljiv, zanemaren.

Tek krajem XX i početkom XXI veka se, u vodećim zemljama Evrope, aktualiziraju problem pripreme studenata, budućih nastavnika za samoobrazovnu delatnost. U fokusu interesovanja istraživača (naučnih radnika) bili su raznovrsni problemi od pripremanja do gotovosti, spremnosti studenata, budućih učitelja za samoobrazovanje tokom radnog veka.

Na efekte samousmeravajućeg usavršavanja nastavnika utiču različiti faktori, a naročito: lične kompetencije nastavnika, radno iskustvo, socioekonomske okolnosti, kulturni milje, mediji, spremnost za učenje, kognitivni, afektivni i konativni profil nastavnika i slično.

Lično usavršavanje nastavnika određeno je i motivima pojedinca. Oni mogu biti sazajne ili materijalne prirode, mogu biti motivisani željom za usavršavanjem, samoaktualizacijom, samopoštovanjem, uvažavanjem, nekada zadovoljstvom zbog uspeha, željom za boljim kvalitetom života, željom za promenom, potrebom kontakta sa drugim osobama, druženjem, nagradama, pohvalama... Generalno uzev, motivacija za učenje/samoobrazovanje može biti: unutrašnja, (intrinzična), i spoljašnja, (ekstrinzična). Unutrašnju motivaciju karakteriše želja za otkrivanjem nepoznatog i manje poznatog, istraživačka radoznalost, radost otkrića, stvaralačke pobude, svest i samosvest, dok spoljašnju motivaciju odlikuje želja za uvažavanjem, samoljubljem, pomoći drugima, pragmatizam, potreba za nagradom, pohvalom, priznanjima, takmičenjem i slično.

Poznati predstavnik humanističke teorije A. Maslov (Maslov) (1982), a i protagonisti emancipatorskog vaspitanja R. Vinkel (Winkel) (1994) i V. Šulc (Šulc) (1994) isticali su da je glavni zadatak škole da pomogne učenicima da se formiraju kao autonomne ličnosti, kritične prema okruženju i samome sebi. Taj zahtev je u osnovi i nekih drugih savremenih pedagoških koncepcija. A poznato je da autonomna ličnost može biti samo onaj pojedinac koji samostalno uči i sam razvija vlastitu ličnost. Koliko je to važno za učenike, još više važi za nastavnike. U savremenoj školi postoje dve vrste učenika, a to su đaci i nastavnici, i jedni i drugi treba najviše samostalno da uče, rade, da konstruišu svoja znanja i u izvesnoj meri konstruišu i sami sebe. Samostalno individualno usavršavanje mora biti utemeljeno i na ovim humanističkim i emancipatorskim teorijama i koncepcijama.

Samostalno usavršavanje nastavnika najčešće, ali ne i uvek, zasniva se na unutrašnjim motivacionim faktorima. Važna je snaga, motiv

i stepen razvijenosti samoobrazovnih kompetencija.

Mnogi strani autori su, kako na teorijskom, tako i na empirijskom nivou, razmatrali su relacione odnose motiva i učenja – samoučenja odraslih: Kid (Kidd) (1967), Suhodolski (Suchodolski) (1976), Hilejdž (Hollage) (2000) i drugi. Ovom problematikom kod nas su se vrlo bavili: Savićević (1989), Bulaić (1990), Despotović (2000, 2001), Kulić (2001) i drugi. Međuodnosima motivacije i stručnog usavršavanja nastavnika bavili su se: Stanojlović (1977), Suzić (2000), Stamatović (2006).

Većina ovih istraživanja ukazuju na značaj snage i vrste motiva nastavika za sopstveno usavršavanje. Tako, na primer, Stanojlović (1977) je ustanovio da većinu nastavnika na usavršavanje opredeljuje motiv pomoći učenicima. Suzić (2000) aktualizuje pitanje obuke nastavnika i ukazuje na značaj efikasnosti modela obuke nastavnika kao snažnih motivacionih činilaca njegovog usavršavanja. Jelena Stamatović (2006, 193), u zaključcima svoga rada posebno izdvaja značaj pedagoške službe, tačnije školskog pedagoga kao „najvećeg promotera stručnog usavršavanja nastavika u školi“.

Pored motivacije, naši istraživači su se na teorijskom i na empirijskom nivou, bavili i drugim aspektima usavršavanja nastavnika. Na karakter, značaj i nužnost profesionalnog usavršavanja nastavnika ukazuju: Mušanović (1987), Vlahović (2002), a na neophodnost permanentnog usavršavanja i samoobrazovanja: Filipović (1992), Kulić (2000), Pejić (2003), Boritko (Boritko) (2005) i drugi. Problemom međusobne povezanosti inoviranja vaspitno-obrazovnog rada i usavršavanja nastavnika bavilo se više autora: Vlahović (1983), Alibabić (1987), Suzić (2008), Stamatović (2008). Sistemi, modeli i oblici stručnog usavršavanja nastavnika bili su u fokusu interesovanja mnogih naših autora: Zindović-Vukadinović, Šefer (Zindović-Vukadinović and Šefer) (1991), Laketa (2006, 2008), Vasiljević (2006, 2008), Nikolić (2008), Bojović (2008). D. Bjekić (1999) je razradila model-program kompleksnog i diferenciranog karaktera, kojim se može značajno uticati na usavršavanje nastavnika u školi.

Može se, ukratko, konstatovati da se naši autori nisu značajnije bavili individualnim usavršavanjem nastavnika, i da ovaj oblik nije dovoljno bio u fokusu njihovih interesovanja.

METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU

Teorijsko proučavanje problema istraživanja usmerilo je našu pažnju na istraživanje problema individualnog usavršavanja nastavnika. Cilj teme je bio da se istraže stavovi i mišljenja nastavnika zapadne Srbije o njihovom individualnom usavršavanju radi utvrđivanja efikasnijeg modela realizacije ovog oblika usavršavanja koji bi se temeljio i na kritičko-emancipatorskom položaju nastavika kao samostalne, samorazvijajuće ličnosti.

Iz postavljenog cilja, kao logična, proizašlo je pet zadataka istraživanja kojima je traženo da se utvrde: (1) Motivi individualnog stručnog usavršavanja; (2) Osposobljenost nastavnika za stalno individualno usavršavanje; (3) Uticaj školske sredine na individualno usavršavanje; (4) Oblasti individualnog usavršavanja; (5) uticaj nezavisnih varijabli (stručna sprema i pol nastavnika) na rezultate istraživanja.

Iz postavljene glavne hipoteze, kojom smo pretpostavili da postoji značajna statistička razlika u stavovima nastavnika Zapadne Srbije o oceni sopstvenog individualnog usavršavanja, kao oblika profesionalnog razvoja, izvedene je pet pomoćnih hipoteza, koje su funkcionalno povezane sa pomoćnim zadacima istraživanja: 1) Postoji značajna statistička razlika u stavovima nastavnika Zapadne Srbije o motivima individualnog usavršavanja. Pretpostavljamo da je individualno usavršavanje nastavnika pretežno motivisano ličnim potrebama, materijalnim razlozima, napredovanjem u službi i strahom od gubitka posla; 2) Postoji značajna statistička razlika u stavovima nastavnika Zapadne Srbije o samoosposobljenosti za individualno usavršavanje. Nastavnici imaju visoku samoprocenu vlastite osposobljenosti za individualno usavršavanje; 3) Postoji značajna statistička razlika u stavovima nastavnika Zapadne Srbije o uticaju školskog okruženja na njihovo individualno usavršavanje. Školsko okruženje nedovoljno stimuliše individualno usavršavanje nastavnika; 4) Postoji značajna statistička razlika u stavovima nastavnika Zapadne Srbije o dominantnoj oblasti individualnog usavršavanja. Očekuje se da će dominantna stručna oblast individualnog usavršavanja nastavnika biti metodika. 5) Očekujemo da varijable stručna sprema i pol nastavnika, neće uticati na krajnje rezultate istraživanja, tj. da neće postojati značajna statistička razlika u pogledu stavova nastavnika Zapadne Srbije vezanih za motive, osposobljenost nastavnika, uticaj školske sredine i oblasti individualnog usavršavanja nastavnika.

U istraživanju je korišćena deskriptivna naučno-istraživačka metoda. Prikupljanje podataka je zasnovano na tehnici skaliranja, a osnovni instrument istraživanja predstavljala je petostepena Likertova skala sudova. Na osnovu datih tvrdnji (sudova) nastavnici su se opredeljivali za jedan od ponuđenih odgovora: *u potpunosti se slažem (5), uglavnom se slažem (4), neodlučan sam (3), uglavnom se ne slažem (2), uopšte se ne slažem (1)*. Ispitivanjem stavova nastavnika o njihovom individualnom usavršavanju želeli smo načiniti prvi korak u istraživanju ove vrlo važne problematike i saznati od glavnih aktera – nastavnika, kakvog je karaktera njihovo usavršavanje. Sadržaj instrumenta se oslanja na postavljene zadatke istraživanja.

U nezavisne varijable istraživanja, koje su i odredile strukturu uzorka, svrstani su: stručna sprema nastavnika (srednja, viša, visoka) i pol ispitanika (muški, ženski). Zavisne varijable predstavljaju stavovi

nastavnika o: individualnom obliku usavršavanja (*primarna zavisna varijabla*); motivima individualnog usavršavanja nastavnika; samoproceni sposobnosti nastavnika za individualno usavršavanje; uticaju školskog okruženja na individualno usavršavanje nastavnika; dominantnoj oblasti interesovanja za stručno usavršavanje nastavnika.

Uzorkom je obuhvaćeno 470 nastavnika iz pet okruga Zapadne Srbije. Uzorak je bio stratifikovanog, jednostavno-slučajnog karaktera. Kombinovanjem namernog (stratifikovanog) i nenamernog (jednostavno-slučajnog) uzorka doprineli smo njegovoj većoj pouzdanosti i da po osnovnim obeležjima liči na osnovni skup (populaciju) iz kojeg je izveden (uzet). Dobijeni rezultati su obrađeni primenom SPSS softverskog paketa. Testiranje postavljenih hipoteza izvršeno je primenom Hi-kvadrat testa.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Motivi individualnog usavršavanja nastavnika

Istraživanje je pokazalo da je individualno usavršavanje nastavnika Zapadne Srbije u znatnoj meri motivisano: a) ličnim potrebama i željom za profesionalnim razvojem, b) razlozima materijalne prirode, v) potrebom napredovanja u službi i g) strahom od gubitka posla.

Od svih navedenih motiva na prvom mestu su lične potrebe i želja nastavnika za profesionalnim razvojem, 96,3% nastavnika ovaj motiv smatra dominantnim motivom u svom individualnom usavršavanju. Međutim, znatan broj nastavnika ukazuje na značaj i drugih motiva, kao što su materijalna dobit, napredovanje u službi i strah od gubitka posla. Tako je napredovanje u službi bitan podsticaj za 69,7% nastavnika, materijalna korist za 65,1% nastavnika i strah od gubitka posla za 56,2% nastavnika (Tabela 1).

Tabela 1. Motivi i individualno usavršavanje nastavnika

Vrsta motiva	uopšte se ne slažem	uglavnom se ne slažem	neodlučan sam	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem
a)	/	/	3,7%	18,1%	78,2%
b)	6,3%	9,4%	19,2%	34,9%	30,2%
v)	5,2%	8,7%	16,4%	31,4%	38,3%
g)	12,6%	13,7%	17,5%	25,3%	30,9%

Između stavova nastavnika različitih okruga Zapadne Srbije nije utvrđena značajna statistička razlika ni na jednom nivou značajnosti, osim stavova proizišlih iz straha za gubitkom posla.

Strah od gubitka posla nije podjednako raširen i intenzivan u svim okruzima Zapadne Srbije (Tabela 1.1).

Interesantno je da za gubitak posla najviše strahuju nastavnici Mačvanskog okruga (78,6%) najviše strahuju od gubitka posla, zatim nastavnici Moravičkog okruga (64,1%) i Kolubarskog okruga (63%), potom nastavnici Raškog okruga (49,3%) i na kraju nastavnici Zlatiborskog okruga 43%. Strah od gubitka posla i individualno usavršavanje najmanje dovode u međusobnu vezu nastavnici sa područja Zlatiborskog okruga (41,3%), slede nastavnici Raškog okruga (35,2%), Moravičkog (17,5%) i Kolubarskog okruga (17,2%), i na kraju, nastavnici Mačvanskog okruga (7,1%). Najviše neopredeljenih nastavnika je iz Kolubarskog (19,8%), a najmanje iz Mačvanskog okruga (14,31%)($X^2=45.482$ $df=16$ $p<0.001$).

Tabela 1.1. Okruzi Zapadne Srbije i motivacija za individualno usavršavanje nastavnika

Motivi/Stepen procene	Okruzi Zapadne Srbije					X^2	Df
	Zlatiborski	Moravički	Raški	Mačvanski	Kolubarski		
Strah od gubitka posla	u potpunosti se slažem	26	36	24	12	42	45.482 16
	uglavnom se slažem	21,5%	31,6%	33,8%	42,9%	36,3%	
	uglavnom se ne slažem	26	37	11	10	31	
	neodlučan sam	21,5%	32,5%	15,5%	35,7%	26,7%	
	uopšte se ne slažem	19	21	11	4	23	
	sležem	15,7%	18,4%	15,5%	14,3%	19,8%	
Strah od gubitka posla	uglavnom se ne slažem	27	13	8	0	13	
	uopšte se ne slažem	22,3%	11,4%	11,3%	0 %	11,2%	
	uopšte se ne sležem	23	7	17	2	7	
	sležem	19 %	6,1%	23,9%	7,1 %	6 %	

Izračunate vrednosti X^2 testa pokazuju da nema značajne statističke razlike u procenama nastavnika različitog stepena stručne spreme ($X^2=3.962$ $df=8$ $p=0.861$) i različitog pola ($X^2=7.130$ $df=4$ $p=0.129$) o uticaju motiva na individualno usavršavanje nastavnika.

Samoprocena sposobnosti individualnog usavršavanja nastavnika

Utvrđeno je da nastavnici Zapadne Srbije, gledano u celini, imaju izrazito pozitivne stavove o dostignutom nivou razvoja vlastitih sposobnosti značajnih za individualno usavršavanje. Velika većina nastavnika ističe svoje sposobnosti koje dolaze do izražaja tokom individualnog usavršavanja i oseća se sposobnim da: a) planira svoj profesionalni razvoj (75,6%), b) planira i organizuje nastavni rad u skladu

sa najnovijim stručnim dostignućima (81%), v) na najbolji način koristi stručnu literaturu i periodiku (82,2%), g) primenjuje najnovije pedagoške ogleda opisane u stručnoj literaturi (67,7%), d) konkretizuje i definiše predmet svojih interesovanja (71,5%), đ) prati, kontroliše i vrednuje efekte svog samoobrazovanja (71,6%).

Takođe, utvrđeno je da neznatan broj nastavnika ima negativan stav prema dostignutom nivou vlastitih sposobnosti i da ima nastavnika koji se nisu izjasnili. Kako se može videti iz *Tabele 2*, najviše nastavnika je ispoljavalo svoj neutralan stav (oko petine) prema svojoj osposobljenosti za primenu najnovijih pedagoških ogleda opisanih u stručnoj literaturi (25%), za konkretizaciju i definisanje predmeta interesovanja (22,9%) i kontrolu i vrednovanje efekata svog samoobrazovanja (20,9%)

Tabela 2. Samoprocena sposobnosti individualnog usavršavanja

Sposob- nosti	uopšte se ne slažem	uglavnom se ne slažem	neodlučan sam	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem
<i>a)</i>	2,2%	7,6%	14,6%	37,7%	37,9%
<i>b)</i>	0,9%	4,5%	13,6%	47,2%	33,8%
<i>v)</i>	0,7%	2,5%	14,6%	48,5%	33,7%
<i>g)</i>	1,4%	5,9%	25%	44,4%	23,3%
<i>d)</i>	1,3%	4,3%	22,9%	46,3%	25,2%
<i>đ)</i>	1,3%	6,3%	20,9%	44,2%	27,4%

Zanimljivo je kako nastavnici različitih okruga procenjuju osposobljenost za samostalno usavršavanje. Iskaz: „Nastavnici su osposobljeni da u toku samostalnog usavršavanja lično planiraju svoje samoobrazovanje“, različito su ocenili nastavnici različitih okruga (*Tabela 2.1*).

Tabela 2.1. Okruzi Zapadne Srbije i samoprocena sposobnosti individualnog usavršavanja nastavnika

Sposobnosti /Stepen procene	Okruzi Zapadne Srbije					X ²	Df
	Zlatibor- ski	Mora- vički	Raški	Ma- čvanski	Kolu- barski		
upotpunosti se slažem	55	34	37	12	33		
uglavnom se slažem	45,5%	30,4%	51,4 %	42,9%	28,2%		
neodlučan sam	41	38	19	9	63		
uglavnom se ne slažem	33,9%	33,9%	26,4%	32,1%	53,8%		
uopšte se ne slažem	13	24	11	6	11		
Lično planiranje samoobrazovanja	10,7%	21,4%	15,3%	21,4%	9,4 %	40.305	16
uopšte se ne slažem	7	15	4	1	7		
se ne slažem	5,8 %	13,4%	5,6%	3,6 %	6 %		
uopšte se ne slažem	5	1	1	0	3		
	4,1 %	0,9%	1,4%	0 %	2,6%		

Nešto iznad četiri petine nastavnika Kolubarskog okruga ili 82% smatra da su nastavnici osposobljeni da samostalno planiraju svoje samoobrazovanje. Sličan stav imaju nastavnici Zlatiborskog okruga (79,4%), potom nastavnici Raškog okruga (77,8%), pa nastavnici Mačvanskog okruga (75%) i nešto više od tri petine nastavnika Moravičkog okruga ili (64,3%). Razlika u stavovima je značajna na nivou 0,001 značajnosti ($X^2=40.305$ df= 16).

Najmanje negativnih stavova o osposobljenosti nastavnika za samostalno planiranje ličnog samoobrazovanja imaju nastavnici Mačvanskog okruga (3,6%), dok su najkritičniji u oceni bili nastavnici Moravičkog okruga (14,3%). Najviše nastavnika (oko jedne petine) sa neutralnim stavovima je u Moravičkom (21,4%) i Mačvanskom okrugu (21,4%).

Značajna statistička razlika ($X^2=26.952$ df= 16) je pronađena na nivou 0,05 značajnosti, u oceni osposobljenosti za efikasnu upotrebu stručne literature i periodike (Tabela 2.2).

Tabela 2.2. Okruzi Zapadne Srbije i samoprocena sposobnosti individualnog usavršavanja nastavnika

Sposobnosti /Stepen procene		Okruzi Zapadne Srbije					X ²	Df
		Zlatiborski	Moravički	Raški	Mačvanski	Kolubarski		
Samostalno i efikasno korišćenje stručne literature i periodike	u potpunosti se slažem	45	28	28	8	41	26.952	16
	uglavnom se slažem	37,2%	25 %	38,9 %	29,6%	35 %		
	neodlučan sam	60	51	40	14	54		
	uglavnom se ne slažem	49,6%	45,5%	55,6%	51,9%	46,2%		
	uopšte se ne slažem	12	29	3	5	16		
	neodlučan sam	9,9 %	25,9%	4,2 %	18,6%	13,7%		
	uglavnom se ne slažem	2	3	1	0	5		
	uopšte se ne slažem	1,7 %	2,7 %	1,4%	0%	4,3%		
	uopšte se ne slažem	2	1	0	0	1		
uopšte se ne slažem	1,7 %	0,9%	0%	0 %	0,96%			

Najvišu samoprocenu osposobljenosti za samostalnu i efikasnu upotrebu stručne literature i periodike dali su nastavnici Raškog okruga; čak 94,5% ispitanih ima pozitivan stav; posle njih slede nastavnici Zlatiborskog okruga 86,8%. U toj proceni su gotovo izjednačeni nastavnici Mačvanskog (81,5%) i Kolubarskog okruga (81,2%); slede nastavnici Moravičkog okruga (70,5%).

Neutralan stav ima 18,6% nastavnika Mačvanskog okruga, 13,7% nastavnika Kolubarskog okruga, dok su najneutralniji bili nastavnici Moravskog okruga (25,9%).

Stavovi nastavnika Zlatiborskog, Moravičkog, Raškog, Mačvanskog i Kolubarskog okruga se statistički razlikuju ($X^2=30.862$ df=16 $p<0,01$) i u pogledu procene osposobljenosti nastavnika za kontrolu i vrednovanje efikasnosti svog samoobrazovanja (Tabela 2.3).

Tabela 2.3. Okruzi Zapadne Srbije i samoprocena sposobnosti individualnog usavršavanja nastavnika

Sposobnosti /Stepen procene		Okruzi Zapadne Srbije					X ²	Df
		Zlatiborski	Moravički	Raški	Mačvanski	Kolubarski		
Kontrola i vrednovanje efikasnosti samoobrazovanja	u potpunosti se slažem	35	22	30	9	26	30.862	16
	uglavnom se slažem	28,9%	19,5%	41,7%	33,3%	22,2%		
	neodlučan sam	59	51	31	10	47		
	uglavnom se ne slažem	48,8%	45,1%	43,1%	37 %	40,2%		
	uopšte se ne slažem	16	33	8	6	32		
	neodlučan sam	13,2%	29,2%	11,1%	22,2%	27,4%		
	uglavnom se ne slažem	8	7	3	2	8		
	uopšte se ne slažem	6,6 %	6,2 %	4,2%	7,4%	6,8%		
	uopšte se ne slažem	3	0	0	0	4		
uopšte se ne slažem	2,5 %	0%	0%	0 %	3,4%			

U tom smislu najviše pozitivnih ocena dali su nastavnici Raškog okruga (84,8%), slede nastavnici Zlatiborskog okruga – 77,7%, pa Mačvanskog okruga – 70,3%, dok su nastavnici Moravičkog okruga – 64,6% i Kolubarskog okruga – 62,4% poprilično ujednačeni u pozitivnim stavovima.

Najkritičniji su se pokazali nastavnici Kolubarskog (10,2%) i Zlatiborskog okruga (9,1%), dok su nastavnici Moravičkog (29,2%) i Kolubarskog okruga (27,4%) bili neodlučniji u odnosu na nastavnike Mačvanskog (22,2%), Zlatiborskog (13,2%) i Raškog okruga (11,1%).

Između stavova nastavnika iz različitih okruga, o osposobljenosti za planiranje i osmišljavanje nastave u skladu sa najnovijim stručnim saznanjima, osposobljenosti da konkretizuju i ograničavaju predmet svojih interesovanja i primene najnovijih pedagoških ogleđa opisanih u stručnoj literaturi, nema značajne statističke razlike.

Izračunate vrednosti Hi-kvadrat testa ukazuju na nepostojanje statističke značajnosti, ni na jednom nivou, u proceni sposobnosti individualnog usavršavanja nastavnika različitog stepena stručne spreme ($X^2=7.239$ $df=8$ $p=0.511$) i različitog pola ($X^2=5.610$ $df=4$ $p=0.230$). Stavovi nastavnika i nastavnica srednje, više i visoke stručne spreme, o proceni njihove osposobljenosti za samostalno usavršavanje, se međusobno ne razlikuju ni u jednoj od posmatranih kategorija.

Školsko okruženje i individualno usavršavanje nastavnika

Iako je individualno usavršavanje nastavnika oblik usavršavajuće delatnosti sa najvećim stepenom autonomnosti u odnosu na druge oblike usavršavanja, ne može se posmatrati izolovano. Na njega utiče čitav sistem faktora, a nas je posebno interesovalo da li školsko okruženje podstiče i vrednuje ove individualne aktivnosti usavršavanja, zanimalo nas je: a) da li škola pruža povoljne uslove za individualno usavršavanje nastavnika; b) da li direktor škole stimuliše individualno usavršavanje nastavnika; v) šta na tom planu radi pedagoško-psihološka služba i da li posebno vrednuje individualno usavršavanje nastavnika; g) da li se školska biblioteka neprestano obogaćuje novom stručnom literaturom (Tabela 3).

Tabela 3. Školsko okruženje i individualno usavršavanje nastavnika

Školsko okruženje	uopšte se ne slažem	uglavnom se ne slažem	neodlučan sam	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem
a)	7,3%	16,3%	34,7%	28,9%	12,8%
b)	13,5%	17,9%	27,8%	25,1%	15,7%
v)	14,6%	17,6%	28,5%	24,5%	14,8%
g)	11%	22,5%	28,9%	26%	11,5%

Rezultati istraživanja nedvosmisleno pokazuju da školsko okruženje malo, a najčešće nedovoljno podstiče i bitnije ne pomaže individualno usavršavanje nastavnika. Stiče se utisak da su nastavnici po tom pitanju iznevereni i poprilično dezorijentisani i zbunjeni, ali i neuobičajeno podeljeni na one koji imaju pozitivne, one koji imaju negativne i one koji imaju neutralne stavove, što se najbolje može sagledati iz Tabele 3. Iz nje se jasno vidi da o školi koja pruža povoljne uslove za individualno usavršavanje nastavnika pozitivan stav ima samo dve petine ispitanih ili 47,1% (12,8% ima izrazito pozitivan stav ili 28,9% uglavnom pozitivan stav). Nešto manje nastavnika ili 34,7% je izrazilo neutralan stav, dok su ostali, nešto više od jedne petine ili 23,6%, zauzeli negativan stav.

Što se direktora škole tiče, kao glavnog činioca i pokretača unapređivanja vaspitno-obrazovnog rada čiji je zadatak i profesionalna obaveza da stimulise i vrednuje svaki vid usavršavanja nastavnika, pa i individualno usavršavanje, teško da može dobiti prelaznu ocenu nastavnika. O direktoru škole, u pogledu pružanja pomoći individualnog usavršavanja nastavnika, pozitivan stav ima samo dve petine ili 40,8% nastavnika, neutralan 27,8% nastavnika, a negativan između jedne i dve petine ili 31,2% nastavnika. Slična je i procena angažovanja pedagoškopsihološke službe; skoro da je moguće staviti znak jednakosti između uticaja svih naznačenih činilaca na individualno usavršavanje nastavnika. Očigledno je da blizu dve petine nastavnika ili 39,3% ima pozitivan stav prema pedagoško-psihološkoj službi, između jedne i dve petine ili 28,5% neutralan i između jedne i dve petine ili 32,2% negativan. Smatramo da bi se pedagoško-psihološka služba škole morala ozbiljno pozabaviti ovim problemom.

Može se, s pravom, zaključiti da su dobijeni rezultati prilično zabrinjavajući i da je situacija još ozbiljnija u pogledu snabdevenosti postojećih školskih biblioteka stručnom literaturom. Prema dinamici obnavljanja stručnog bibliotečkog fonda pozitivan stav ima ispod dve petine ili 37,5% nastavnika, neutralan između jedne i dve petine ili 28,9% i negativan stav između jedne i dve petine ili 33,5% nastavnika.

Između stavova nastavnika različitih okruga ne postoji značajna statistička razlika, izuzev stavova prema bogaćenju i obnavljanju

knjižnog fonda stručnom literaturom $\chi^2=27.149$ $df=16$ $p<0,05$ (Tabela 3.1).

Tabela 3.1. Okruzi Srbije i školsko okruženje u funkciji individualnog usavršavanja nastavnika

Školsko okruženje /Stepen procene	Okruzi Zapadne Srbije					χ^2	Df
	Zlati- borski	Mora- vički	Raški	Ma- čvanski	Kolu- barski		
u potpunosti se slažem	13	16	4	3	17		
uglavnom se slažem	10,7%	13,7%	5,6 %	10,7%	14,4%		
neodlučan	47	22	22	6	23		
uglavnom se ne slažem	38,5%	18,8%	30,6%	21,4%	19,5%		
uopšte se ne slažem	32	40	16	11	33	27.149	16
uopšte se ne slažem	26,2%	34,2%	22,2%	39,3%	28 %		
uopšte se ne slažem	21	27	18	4	32		
uopšte se ne slažem	17,2%	23,1%	25 %	14,3%	27,1%		
uopšte se ne slažem	90	12	12	4	13		
uopšte se ne slažem	7,4 %	10,3%	16,7%	14,3%	11%		

Najbolju ocenu opremljenosti školske biblioteke dali su nastavnici Zlatiborskog okruga. Njih 49,2%, se slaže sa stavom da se školska biblioteka neprestano obogaćuje stručnom literaturom. Između jedne i dve petine ili 36,2% nastavnika Raškog okruga ima isti stav. Slede nastavnici Kolubarskog okruga (33,9%), Moravičkog okruga (32,5%) i Mačvanskog okruga (32,1%).

Najoštriji u oceni su nastavnici Raškog okruga (41,7%), potom nastavnici Kolubarskog okruga (38,1%), slede nastavnici Moravičkog okruga (33,4%), Mačvanskog okruga (28,6%) i na kraju nastavnici Zlatiborskog okruga. Jedna petina ovih nastavnika ili 24,6% nije zadovoljna opremljenošću školske biblioteke.

Najviše neutralnih stavova nastavnika nalazimo u Mačvanskom okrugu (39,3%). Dobijene razlike značajne su na nivou 0,05 značajnosti ($p=0,040$).

Zanimljivo je da nastavnici istovetno procenjuju uticaj školskog okruženja na individualno usavršavanje nastavnika, bez obzira na stepen posedovane stručne spreme ($\chi^2=9.509$ $df=8$ $p=0.301$) ispitanici se značajno ne razlikuju u stavovima vezanim za uticaj škole, direktora škole, psihološko-pedagoške službe, biblioteke i bibliotečkog stručnog resursa na tok samostalnog profesionalnog razvoja nastavnika.

Statističkim putem je ustanovljeno da pol ispitanika nije uticao na procenu uticaja školskog okruženja na individualno usavršavanje nastavnika ($\chi^2=19.035$ $df=16$ $p=0.267$).

*Dominantna oblast
individualnog usavršavanja nastavnika*

Istraživanje pokazuje da se individualno usavršavanje nastavnika zasniva na proučavanju raznovrsne pedagoške i užestručne literature, a naročito iz oblasti: a) pedagogije, b) didaktike, v) metodike, g) psihologije, d) metodologije i đ) uže struke. Najkorisnije knjige, po mišljenju nastavnika, su iz oblasti: metodike (90,3%), uže struke (83,8%), pedagogije (83,3%), psihologije (80,3%), didaktike (79,1%), metodologije (76,5%). Ovim je potvrđena naučno-istraživačka hipoteza da je dominantna oblast individualnog usavršavanja nastavnika osnovnih škola metodika (Tabela 4).

*Tabela 4. Dominantna oblast
individualnog usavršavanja nastavnika*

Oblast	uopšte se ne slažem	uglavnom se ne slažem	neodlučan sam	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem
<i>a)</i>	2,3%	2,7%	11,7%	45,8%	37,5%
<i>b)</i>	2%	3,6%	15,3%	41,7%	37,4%
<i>v)</i>	0,9%	1,8%	7%	35,7%	54,6%
<i>g)</i>	1,1%	3,4%	15,2%	46,4%	33,9%
<i>d)</i>	2,5%	4,5%	16,5%	45,6%	30,9%
<i>đ)</i>	1,6%	4,7%	9,9%	28,9%	54,9%

Nastavnici zaposleni u različitim okruzima Zapadne Srbije ne razlikuju se u oceni metodičke, psihološke, metodološke, uže stručne oblasti profesionalnog usavršavanja, kao ni u oceni sadržaja koji se odnose na savremenu obrazovnu tehnologiju.

Razlike se uočavaju u oblasti pedagogije i didaktike. Nastavnici Zlatiborskog okruga, 89,3%, pozitivno ocenjuje značaj pedagoške literature za individualno samousavršavanje. Njihovo mišljenje deli 86,1% nastavnika Raškog okruga i približno toliko nastavnika Kolubarskog okruga (85,3%).

U Mačvanskom okrugu najviše je neodlučnih nastavnika (25,9%). Nešto manji procenat neopredeljenih nastavnika je u Moravičkom (17%) i Kolubarskom okrugu (12,9%) - $\chi^2=26.158$ df= 16 $p<0,05$. (Tabela 4.1).

Tabela 4.1. Okruzi Zapadne Srbije i oblast individualnog usavršavanja nastavnika

Oblast /Stepen procene	Okruzi Zapadne Srbije					X ²	Df	
	Zlati- borski	Mora- vički	Raški	Ma- čvanski	Kolu- barski			
Pedagogija	u potpunosti se slažem	43 35,2%	37 33%	34 47,2%	10 37%	44 37,9%	26.158 p=0.049	16
	uglavnom se slažem	66 54,1%	48 42,9%	28 38,9%	10 37%	55 47,4%		
	neodlučan sam	6 4,9%	19 17%	5 6,9%	7 25,9%	15 12,9%		
	uglavnom se ne slažem	3 2,5%	5 4,5%	3 4,2%	/ 0%	1 0,9%		
	uopšte se ne slažem	4 3,3%	3 2,7%	2 2,8%	/ 0%	1 0,9%		
	u potpunosti se slažem	46 38%	29 25,9%	40 55,6%	11 39,3%	41 35,7%		
	uglavnom se slažem	55 45,5%	51 45,5%	22 30,6%	9 32,1%	51 44,3%		
Didaktika	neodlučan sam	14 11,6%	24 21,4%	5 6,9%	8 28,6%	17 14,8%	27.148 p=0.040	16
	uglavnom se ne slažem	4 3,3%	5 4,5%	3 4,2%	/ 0%	4 3,5%		
	uopšte se ne slažem	2 1,7%	3 2,7%	2 2,8%	/ 0%	2 1,7%		

Ulogu i značaj didaktičke literature za individualno usavršavanje nastavnika, smatra veoma relevantnom preko četiri petine nastavnika Raškog (86,2%), Zlatiborskog (83,5%), Kolubarskog (80%). Najviše neutralnih stavova prema ovoj pedagoškoj oblasti imaju nastavnici Mačvanskog (28,6%) i Moravičkog okruga (21,4%) - $X^2=27.148$ $df=16$ $p<0,05$.

Nastavnici različitog stepena stručne spreme bili su usaglašeni u oceni korisnosti knjiga za individualno usavršavanje nastavnika iz oblasti: didaktike, metodike, metodologije, uže struke. Razlike u oceni korisnosti stručne literature iz oblasti pedagogije i psihologije kod ispitanika različitog stepena stručne spreme, utvrđene su statističkim putem izračunavanjem X^2 vrednosti (za oblast pedagogije: $X^2=48.921$ $df=8$ $p<0,001$, za oblast psihologije: $X^2=18.734$ $df=8$ $p<0,05$). Analizom dobijenih podataka utvrđeno je da nastavnici sa šestim stepenom stručne spreme (86,5%) smatraju da su najkorisnije knjige za individualno usavršavanje nastavnika knjige iz oblasti pedagogije. Tri petine ili 80,5% visokoobrazovanih ispitanika ima isto mišljenje. Na poslednjem mestu su nastavnici sa završenom srednjom školom – 72,8% ovih ispitanika ima

pozitivan stav, dok nešto iznad jedne četvrtine se nikako ne slaže sa tezom da su za individualno usavršavanje nastavnika najkorisnije knjige iz oblasti pedagogije.

Drugačiji rezultati su dobijeni u proceni korisnosti literature iz oblasti psihologije. Najbolju ocenu dali su nastavnici sa završenom srednjom školom – 83,35. (više od polovine ili 58,3% u potpunosti, 25% uglavnom) i fakultetom – 83,5% (34,9% u potpunosti, 48,6% uglavnom). Najveći procenat neizjašnjenih je sa završenom višom školom.

Pol ispitanika se može dovesti u vezu sa procenom korisnosti stručne literature iz oblasti metodike, psihologije, uže struke. Za ostale oblasti nije pronađena značajna statistička razlika ni na jednom nivou značajnosti. Više od polovine pripadnica ženskog pola ili 58,1% knjige iz metodike smatra najkorisnijim za individualno usavršavanje, dok nešto ispod dve petine muškaraca ili 37,3% ima isto mišljenje. I muškarci i žene su visoko ocenili značaj literature iz ove oblasti, ali su nastavnice u toj oceni bile manje kritične. Procenjujući korisnost psihološke literature za lično individualno usavršavanje, nastavnice su bile manje kritične od muškaraca. Oko četiri petine nastavnica dalo je pozitivnu ocenu (37% u potpunosti, 46,5% uglavnom), dok je tri petine nastavnika-muškaraca sa njima saglasno (samo 17,6% u potpunosti i 45,6% uglavnom). Čak jedna četvrtina ispitanih pripadnika muškog pola se nije izjasnilo (26,5%), a jedna desetina ili 10,3% je dala negativnu ocenu. Izračunata X^2 vrednost 19.694 uz 4 stepena slobode ($p < 0,001$) ukazuje na značajnu statističku razliku u proceni značaja stručne literature iz oblasti uže struke za individualno usavršavanje, kod nastavnika različitog pola. Opet su bolju pozitivnu ocenu dale ispitanice – 85,3%, odnosno 56,1% u potpunosti, 29,2% uglavnom. Muškarci su bili nešto kritičniji u oceni. Od 13,9% ispitanika muškog pola, 7,7% je imalo izrazito negativno mišljenje o korisnosti stručne literature iz oblasti uže struke za individualno usavršavanje nastavnika.

Ukratko se može konstatovati sledeće:

1. Individualno usavršavanje nastavnika prvenstveno je određeno ličnom potrebom i željom nastavnika, ali i spoljašnjim motivima, kao što su napredovanje u službi, materijalni razlozi, strah od gubitka posla. Utvrđeno je da se nastavnici različitih okruga Zapadne Srbije bitnije ne razlikuju u oceni motiva individualnog usavršavanja, osim kada je reč o strahu od gubitka posla.

2. Nastavnici visoko samoprocenjuju sopstvene sposobnosti individualnog usavršavanja. Najvećom ocenom vrednuju sposobnost samostalnog planiranja i osmišljavanja nastavnih strategija zasnovanih na najmodernijim formama učenja i razvoja, zatim dolaze sposobnosti: samostalnog i efikasnog korišćenja stručne literature i periodike, planiranja ličnog samoobrazovanja, konkretizacije i definisanja ličnog interesovanja i primene najnovijih pedagoških ogleđa opisanih u stručnoj

literaturi. Nastavnici različitih okruga Zapadne Srbije razlikuju se u pogledu stavova o samoproceni sposobnosti individualnog usavršavanja i to u domenu: planiranja sopstvenog profesionalnog razvoja, načina korišćenja stručne literature i periodike, praćenja, kontrole i vrednovanja efekata sopstvenog samoobrazovanja;

3. Oko dve petine nastavnika smatra da školsko okruženje (direktor škole, pedagoško-psihološka služba) posebno vrednuju i stimulišu individualno usavršavanje, dok je jedna petina nastavnika zadovoljna dinamikom obnavljanja stručnog bibliotečkog fonda škole. Utvrđeno je da se nastavnici različitih okruga Zapadne Srbije bitnije razlikuju u oceni obnavljanja bibliotečkog fonda.

4. Najkorisnije knjige za individualno usavršavanje nastavnika, po oceni ispitanika su iz oblasti metodike, onda iz oblasti uže struke i pedagogije. Razlike u stavovima nastavnika Zapadne Srbije uočene su u domenu značaja pedagoške i didaktičke literature za individualno usavršavanje nastavnika.

5. Preko četiri petine nastavnika ima pozitivan stav prema individualnom usavršavanju nastavnika.

6. Pol i stručna sprema nastavnika nisu značajnije uticali na krajnje rezultate istraživanja, izuzev u segmentu dominantne oblasti individualnog usavršavanja nastavnika.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Na osnovu proučavanja problema usavršavanja nastavnika, kao dela permanentnog obrazovanja, samostalnog učenja, samousavršavanja, kao i njihovih relacionih odnosa sa aspekta refleksije na individualno usavršavanje nastavnika povezano sa aktuelnim obrazovnim tendencijama, u Evropi i kod nas, došli smo do sledećih zaključaka i preporuka:

1. individualno usavršavanje nastavnika je bitna, nezaobilazna komponenta njihovog permanentnog usavršavanja;
2. samostalno usavršavanje nastavnika se javlja i kao uzrok i kao posledica delovanja brzih razvojnih promena u društvu, nauci i tehnici kao i drugih činilaca profesionalnog razvoja nastavnika;
3. stručno usavršavanje treba da se temelji na konstruktivističkim i humanističkim i drugim teorijama na kojima se zasniva i proces obrazovanja učenika u školi;
4. s obzirom da je individualno usavršavanje nastavnika oblik samousavršavajuće delatnosti, koje je najmanje zastupljeno u našoj praksi, nužno je:
  - 1) kvalitetnije osposobljavati nastavnike, kroz bazične, osnovne studije, za individualno usavršavanje i istraživački rad i kontinuirano praćenje teorijskih i empirijskih vaspitno-

- obrazovnih aktuelnosti, kod nas i u svetu;
- 2) obezbediti dostupnost svih vidova individualnog usavršavanja nastavnika putem razrade kolektivnog sistema evaluacije;
  - 3) sačiniti strategiju podsticanja, razvoja, kontrole i evaluacije i stimulacije kvaliteta individualnog usavršavanja nastavnika.

LITERATURA

- Alibabić, Šefika. 1994. *Funkcionalna pismenost i samoobrazovanje*. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu.
- Andrilović, Vlado. 1979. *Samostalno učenje*. Zagreb: Birotehnika.
- Бјеквић, Драгана. 1999. *Професионални развој наставника*. Ужице: Учитељски факултет.
- Boritko, Nikolaj Mihajlovič. 2005. Humanističke osnove tehnologizacije profesionalnog obrazovanja pedagoga. *Pedagogija* 60(2):201–11.
- Bruner, Džerom. 1976. Proces obrazovanja. *Pedagogija* 2–3:275–321.
- Czinszemihaly, Mihaly. 1982. *Learning, flow and happiness*. U Invitation to Life-long learning, edited by R. Gross, 167–87. New York: Fowllett.
- Erceg, Vladimir. 1979. *Nastavnik u savremenoj nastavi*. Sarajevo: Svjetlost.
- Filipović, Dragomir. 1992. Obrazovanje učitelja u kontekstu koncepcije o permanentnom obrazovanju. *Pedagogija* 3–4:125–32.
- Hollage, Jim et al. 2000. *Adult learning in England*. London: Institute for employment studies.
- Якунин, Валерий Александрович. 1998. *Педагогическая психология*. Санкт-Петербург: Полиус.
- Kidd, Robbins J. 1967. *The implications of continuous learning*. Toronto: Gae.
- Kulić, Radivoje. 2000. Obrazovanje odraslih kao civilizacijska pojava. *Pedagogija* 38 (3–4): 228–32.
- Kulić, Radivoje i Miomir Despotović. 2004. *Uvod u andragogiju*. Beograd: Svet knjige.
- Laketa, Novak. 2006. Jedan model usavršavanja nastavnika. U *Andragogija na početku trećeg milenijuma*, priredili Šefika Alibabić i Aleksandra Pejatović, 187–96. Beograd: Filozofski fakultet i Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Лакета, Новак, Крстивоје Шпијуновић и Данијела Василијевић. 2007. *Просветно-педагошка служба у Ужицу и стручно усавршавање наставника*. Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.
- Makević, Sreten. 1981. Rad školskog pedagoga na profesionalnom usavršavanju nastavnika. *Nastava i vaspitanje* 2:307–15.
- Maslov, Abraham. 1982. *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.
- Matijević, Milan. 1985. *Andragogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Milijević, Svetozar. 1991. *Nastavnik u uslovima savremenih promjena*. Banja Luka: Pedagoška akademija u Banja Luci.
- Mrmak, Ilija. 1975. *Samoobrazovanje*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Mušanović, Marko. 1987. Ispitivanje potreba nastavnika za usavršavanjem. *Pedagogija* 4:476–81.
- Oljača, Milka. 1992. *Samoobrazovanje i samorazvoj odraslih*. Novi Sad: Institut za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Пејић, Ратко. 2003. Допунско образовање и усавршавање наставника разредне наставе. У *Образовање и усавршавање учитеља*, приредили Крстивоје Шпијуновић и сар., 279–301. Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.
- Pešić, Mirjana. 1989. *Konstrukcija znanja u Pedagoškoj enciklopediji*. Beograd: Za-

- vod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Prodanović, Tihomir. 1982. Problemi osposobljavanja nastavnika za sa savremeno permanentno profesionalno samoobrazovanje. *Nastava i vaspitanje* 3–4:697–711.
- Savićević, M. Dušan. 1989. *Koncepcija obrazovnih potreba u andragogiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Savićević, M. Dušan. 1992. *Priroda i karakteristike interesa u andragogiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Savićević, M. Dušan. 2006. *Andragoške ideje u međunarodnim okvirima*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju i Društvo za obrazovanje odraslih.
- Savićević, M. Dušan. 2007. *Osobnosti učenja odraslih*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Stanojlović, Boro. 1977. Motivacija za stručnim usavršavanjem nastavnika. *Pedagogija* 3–4: 945–50.
- Стаматовић, Јелена. 2006. *Програми и облици стручног усавршавања наставника*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета у Београду.
- Suchodolski, Bogdan. 1976. Education between being and having. *Prospects* 6(2):163–80.
- Suzić, Nenad. 2000. Kako motivisati nastavnike. *Pedagogija* 3–4:382–91.
- Šulc, Wolfgang. 1994. *Didaktika kao terija obrazovanja. Didaktičke teorije*. Zagreb: Eduka.
- Vasilijević, Danijela. 2006. Usavršavanje nastavnika na daljinu. U *Andragogija na početku trećeg milenijuma*, priredili Šefika Alibabić i Aleksandra Pejatović, 403–16. Beograd: Filozofski fakultet i Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Вилотијевић, Младен. 1999. *Дидактика 2. Дидактичке теорије и теорије учења*. Београд: Учитељски факултет у Београду.
- Vlahović, Boško. 1983. Usavršavanje pedagoških kadrova u funkciji modernizacije tehnologije vaspitno-obrazovnog procesa. *Nastava i vaspitanje* 1–2:273–81.
- Vlahović, Boško. 2002. Pripremanje i usavršavanje nastavnika kod nas. *Pedagogija* 40(3):46–62.
- Winkel, Raphael. 1994. *Didaktika kao kritička teorija nastavne komunikacije. Didaktičke teorije*. Zagreb: Eduka.
- Zindović-Vukadinović Gordana and Jasmina Šefer. 1991. *Novi sistemi usavršavanja prosvetnog kadra*. Beograd: Republički zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.

Danijela Vasilijević, University of Kragujevac, Teachers Training Faculty, Užice

TEACHERS' INDIVIDUAL PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN WESTERN SERBIA

Abstract

The paper deals with the significance of the development of teachers as individuals, with the importance of life-long education of adults, and the necessity of personal self-education of teachers – their individual professional development. In that respect, European standards and tendencies are presented, accompanied by the national strategy of adult education.

Notwithstanding a significant number of papers focusing on different aspects

of teacher training, insufficient scientific and research attention has been devoted to teachers' individual professional development. Aiming to bring this problem to attention, and to investigate the state of affairs in this area, a survey was conducted with 470 teachers from Western Serbia to elicit their attitudes and opinions, and to investigate how these are related to personal motivation, capability for self-assessment, the school environment, and different aspects of individual professional development.

Key words: life-long education, teacher development, individual teacher development.